

ปัญหาการบังคับใช้พระราชบัญญัติกำหนดระยะเวลาดำเนินงานใน กระบวนการยุติธรรม พ.ศ. 2565 ในการบริหารจัดการคดีของศาลยุติธรรม¹

ส.ต.อ.ปฏิพัทธ์ สารีสังข์²

จากการศึกษาเกี่ยวกับปัญหาการบังคับใช้พระราชบัญญัติกำหนดระยะเวลาดำเนินงานในกระบวนการยุติธรรม พ.ศ. 2565 ในการบริหารจัดการคดีของศาลยุติธรรม ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการกำหนดระยะเวลาในศาลยุติธรรม ตั้งแต่การนับระยะเวลาตามกฎหมาย ไปจนถึงปัญหาที่เกิดขึ้นจากการบังคับใช้กฎหมายดังกล่าวในศาลยุติธรรม อันเป็นเรื่องที่เชื่อมโยงกับการพิจารณาและพิพากษาคดีซึ่งมีความสำคัญในการอำนวยความสะดวกให้เกิดขึ้น จึงควรจะต้องมีการกำหนดแนวทางการกำหนดระยะเวลาให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมสอดคล้องกับจำนวนคดีที่เข้าสู่การพิจารณาและจำนวนของผู้ปฏิบัติงาน เพื่อให้ศาลยุติธรรมดำเนินกระบวนการพิจารณาพิพากษาคดีอย่างมีประสิทธิภาพ ไม่ว่าจะด้วยการบัญญัติกฎหมาย กฎ ระเบียบ ตั้งแต่การนับระยะเวลา หรือการจำแนกคดีให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของกฎหมายและการนำมาบังคับใช้กับหน่วยงานซึ่งต้องใช้ความละเอียดอ่อนในการพิจารณาพิพากษาคดี ว่ามีปัญหหรือไม่ อย่างไร และเพียงใด โดยอ้างอิงจากรากฐานของกฎหมาย แนวคิด ทฤษฎี และเจตนารมณ์หรือหลักเกณฑ์ต่าง ๆ แห่งกฎหมายที่เกี่ยวข้อง

การกำหนดระยะเวลาในกระบวนการทางยุติธรรมที่กระทบต่อการอำนวยความสะดวกโดยตรง โดยเฉพาะเมื่อบังคับใช้โดยไม่เป็นไปตามเจตนารมณ์ของกฎหมาย ย่อมกระทบต่อสิทธิเสรีภาพของประชาชนทำให้เกิดความไม่เท่าเทียม เหลื่อมล้ำ และสุดท้ายการอำนวยความสะดวกของศาลก็จะไม่มีประสิทธิภาพ เพราะการบังคับใช้กฎหมายที่เพียงมุ่งเน้นจะเอาตัวผู้กระทำความผิดมาลงโทษ มากกว่าการมุ่งเน้นเรื่องของการดำเนินกระบวนการยุติธรรมอย่างมีประสิทธิภาพ การตราและการบังคับใช้กฎหมายกับหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรมใดควรต้องคำนึงถึงความเป็นอิสระ ความเป็นกลางและสภาพแวดล้อมในขณะที่ยังบังคับใช้เป็นสำคัญ เพราะหากบังคับแต่เฉพาะตามกฎหมายโดยมุ่งเน้นเพียงผลสำเร็จ ประชาชนก็จะไม่ได้รับความคุ้มครองสิทธิเสรีภาพ และเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมอย่างมีประสิทธิภาพอย่างแท้จริง

¹บทความนี้เรียบเรียงจากการค้นคว้าอิสระ เรื่อง ปัญหาการปัญหาการบังคับใช้พระราชบัญญัติกำหนดระยะเวลาดำเนินงานในกระบวนการยุติธรรม พ.ศ. 2565 ในการบริหารจัดการคดีของศาลยุติธรรม โดยมีอาจารย์ที่ปรึกษา คือ ศาสตราจารย์ ดร.สุมาลี วงษ์วิจิต และคณะกรรมการสอบ คือ รองศาสตราจารย์ ดร.ปภาศรี บัวสวรรค์ และ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สมชาย รัตนชื่อสกุล

²นักศึกษابริญญาโท หลักสูตรนิติศาสตรมหาบัณฑิต (ส่วนภูมิภาคจังหวัดเชียงใหม่) คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

อนึ่ง ศาลยุติธรรม เป็นหนึ่งในกระบวนการยุติธรรม ที่ต้องอยู่ภายใต้บังคับของพระราชบัญญัติกำหนดระยะเวลาดำเนินงานในกระบวนการยุติธรรม พ.ศ. 2565 ซึ่งเป็นหน่วยงานที่มีหน้าที่พิจารณาพิพากษาอรรถคดี เพื่ออำนวยความสะดวกยุติธรรมให้เกิดขึ้น ซึ่งศาลยุติธรรมเป็นหน่วยงานอิสระ มีความละเอียดอ่อน ปราศจากการแทรกแซงใด ๆ การที่จะนำกฎหมายใดมาใช้บังคับจะต้องสอดคล้องกับสภาพความเหมาะสมในด้านต่าง ๆ อีกทั้งต้องไม่กระทบเรื่องความเป็นกลางและความเป็นอิสระในการพิจารณาพิพากษาคดีไม่ว่าทางใด ผู้ศึกษาจึงนำมาศึกษาปัญหาส่วนของกฎหมายที่เกี่ยวข้อง

อย่างไรก็ตามแม้สิทธิขั้นพื้นฐานในการเข้าถึงความยุติธรรมของปวงชนชาวไทยจะได้รับการรับรองโดยรัฐธรรมนูญและหลักกฎหมายที่นำมาบังคับใช้ แต่ในความเป็นจริงการเข้าถึงความยุติธรรมยังเป็นประเด็นปัญหาให้พบเห็นอยู่ หากมองความเหลื่อมล้ำและความไม่เป็นธรรมในการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมในเนื้อหากฎหมายอาจมีช่องที่ทำให้เกิดปัญหาความเหลื่อมล้ำและความไม่เท่าเทียมในลักษณะที่เกิดจากความแตกต่างทางด้านเศรษฐกิจและสังคม ความยากจน ความไม่เท่าเทียมกันทางด้านคดี และการบังคับใช้กฎหมายในขณะที่ยังไม่มีความพร้อมอาจเกิดปัญหาขึ้นได้อีกหลายประการหลายประการ สรุปได้ดังต่อไปนี้

จากการศึกษาประเด็นปัญหาเกี่ยวกับปัญหาการนับระยะเวลา ตามเจตนารมณ์ของกฎหมายที่นำมาบังคับใช้มุ่งคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพถือเป็นเรื่องสำคัญในการอำนวยความสะดวกยุติธรรมให้เกิดขึ้น เมื่อมีการกำหนดระยะเวลาในการดำเนินงาน ก็จะต้องมีวันที่เริ่มนับเวลาดำเนินงานในกระบวนการยุติธรรม ซึ่งหากกำหนดเริ่มนับระยะเวลาไม่เป็นธรรมและไม่มุ่งที่จะคุ้มครองสิทธิผู้ต้องหาหรือจำเลย อันเป็นการขัดต่อเจตนารมณ์ของกฎหมาย เนื่องจากระเบียบราชการฝ่ายตุลาการศาลยุติธรรมว่าด้วยการกำหนดระยะเวลาการพิจารณาพิพากษาคดีของศาลยุติธรรม พ.ศ. 2566 ข้อ 5 กำหนดให้การตัดสินคดีอาญาต้องให้แล้วเสร็จภายในหกเดือนนับแต่วันออกหมายจับจำเลยระหว่างพิจารณา ในส่วนคดีแพ่งและคดีอาญาที่อยู่ในอำนาจของศาลแขวงให้ตัดสินคดีให้แล้วเสร็จภายในหกเดือนนับแต่วันรับฟ้อง จึงอาจจะเกิดปัญหาว่าในกรณีคดีอาญาซึ่งเป็นกฎหมายที่มีผลกระทบต่อสิทธิและเสรีภาพ การนับระยะเวลาโดยใช้หลักเกณฑ์ที่แตกต่างกัน จึงยังไม่เป็นไปตามเจตนารมณ์ของกฎหมาย ในการที่จะดำเนินกระบวนการยุติธรรมอย่างมีประสิทธิภาพ เมื่อมีความแตกต่างกันในด้านหลักเกณฑ์การเริ่มนับระยะเวลาในคดีอาญาที่อยู่ในอำนาจของศาลแขวง ซึ่งในคดีที่มีการไต่สวนมูลฟ้อง การนับระยะเวลาดังกล่าวจะเป็นการมุ่งเน้นเพียงเรื่องของการที่จะเอาตัวผู้กระทำความผิดมาลงโทษ (crime control) มากกว่าที่จะเน้นในเรื่องของการดำเนินกระบวนการยุติธรรมอย่างมีประสิทธิภาพ (due process)

ปัญหาประการที่สองคือปัญหาการจำแนกประเภทคดี เหตุที่ต้องมีการจำแนกประเภทคดียุ่งนั้นก็เพื่อง่ายต่อการบริหารจัดการคดี และคดีแต่ละประเภทยุ่งนั้นก็มีกำหนดกรอบระยะเวลาที่ไม่เท่ากัน แล้วแต่ความยากง่ายของประเภทคดี ซึ่งระเบียบราชการฝ่ายตุลาการศาลยุติธรรมว่าด้วยการกำหนดระยะเวลาการพิจารณาพิพากษาคดีของศาลยุติธรรม พ.ศ. 2566 ข้อ 4 ได้จำแนกประเภทคดีไว้ 3 ประเภท ได้แก่ คดีจัดการพิเศษ คดีสามัญ คดีสามัญพิเศษ ซึ่งในการจำแนกประเภทคดี ยังได้กำหนดให้ผู้รับผิดชอบราชการศาลมีอำนาจใน

การใช้ดุลยพินิจ ซึ่งหากผู้รับผิดชอบในราชการของศาลเห็นว่าคดีประเภทใดเห็นสมควรให้ดำเนินการอย่างคดีจัดการพิเศษ คดีสามัญหรือสามัญพิเศษ ก็สามารที่จะให้ดำเนินการตามประเภทคดีที่เห็นสมควร จะถือว่าการใช้ดุลยพินิจเช่นว่านั้นเป็นการเปิดโอกาสให้เกิดการเลือกปฏิบัติทางคดี ซึ่งหากมีการให้อำนาจในการใช้ดุลยพินิจในการจำแนกประเภทคดีเช่นนี้ อาจส่งผลกระทบเกิดความไม่เท่าเทียมกันในด้านคดี คดีที่ควรได้รับการพิจารณาโดยเร็ว ก็อาจจะไม่ได้รับการพิจารณาได้โดยเร็ว

ปัญหาประการต่อมาคือ ปัญหาการกำหนดกรอบระยะเวลา ในประเทศไทยมีคดีที่เข้าสู่ศาลยุติธรรมเป็นจำนวนมาก ซึ่งในปี พ.ศ.2564 คดีแพ่งคดีอาญาที่รับเข้ามาใหม่มีจำนวนทั้งสิ้น 1,321,504 คดี และมีคดีค้างมาจำนวน 238,519 ในพ.ศ.2565 มีคดีแพ่งและคดีอาญาที่รับเข้ามาใหม่มีจำนวนทั้งสิ้น 1,579,721 คดี และมีคดีค้างมาจำนวน 365,014 ซึ่ง ในระเบียบราชการฝ่ายตุลาการศาลยุติธรรมว่าด้วยการกำหนดระยะเวลาการพิจารณาพิพากษาคดีของศาลยุติธรรม พ.ศ. 2566 ข้อ 5 ได้กำหนดกรอบของระยะเวลาการพิจารณาพิพากษาคดีไว้แตกต่างกัน เช่น ในการพิจารณาพิพากษาคดีในศาลชั้นต้น ในกรณีเป็นคดีจัดการพิเศษจะต้องพิจารณาให้แล้วเสร็จภายในหกเดือน ส่วนในคดีสามัญและคดีสามัญพิเศษให้พิจารณาให้แล้วเสร็จภายในหนึ่งปี ซึ่งระยะเวลาดังกล่าวยังไม่มีความเหมาะสม เมื่อเทียบกับคดีซึ่งเข้าสู่กระบวนการพิจารณาของศาลยุติธรรมเป็นจำนวนมาก

นอกจากนี้ยังมีปัญหาอีกว่า ปัจจัยที่ทำให้เกิดคดีค้างเป็นจำนวนมากอาจเป็นเพราะประเทศไทยมีการนั่งพิจารณาคดีครบองค์คณะตามที่กฎหมายกำหนด ซึ่งการนั่งพิจารณาคดีครบองค์คณะอาจจะทำให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับอัตราค่าจ้างผู้พิพากษาที่ถูกลดลงไปทำให้ปัญหาคดีค้างการพิจารณาเพิ่มมากขึ้นไม่สอดคล้องกับจำนวนบุคลากรผู้ปฏิบัติงาน ซึ่งปัญหาดังกล่าวส่งผลกระทบต่อสิทธิและเสรีภาพของประชาชนในการอำนวยความสะดวกของศาล ซึ่งจะก่อให้เกิดโทษของกระบวนการยุติธรรมบิดเบือนมุ่งเน้นเพียงแก่สถิติคดีเพื่อให้คดีแล้วเสร็จไป จนขาดประสิทธิภาพในการดำเนินกระบวนการยุติธรรม

ปัญหาประการสุดท้ายคือ ปัญหาการใช้ดุลยพินิจพิจารณาพิพากษาคดี การปฏิบัติหน้าที่ของผู้พิพากษาต้องเป็นไปโดยชอบและโดยสุจริต ภายใต้กรอบของกฎหมาย และปฏิบัติหน้าที่ ในขอบเขตแห่งอำนาจหน้าที่ในทางตุลาการโดยสุจริต และเป็นการใช้ดุลยพินิจโดยชอบด้วยข้อเท็จจริงและข้อกฎหมายในการพิจารณาพิพากษาคดีย่อมต้องใช้ความละเอียดรอบคอบในการทำคำพิพากษาเพื่อให้คำพิพากษานั้นเกิดความยุติธรรมขึ้นอย่างแท้จริง การนำกรอบระยะเวลาที่กำหนดไว้ใน พระราชบัญญัติกำหนดระยะเวลาดำเนินงานในกระบวนการยุติธรรม พ.ศ.2565 มาตรา 7 มาเป็นตัวกำหนด อาจส่งผลให้การพิจารณาคดีเป็นไปโดยเร่งรีบ ตัวผู้พิพากษาไม่มีความเป็นอิสระหรือเป็นกลางในการใช้ดุลยพินิจในการพิจารณาพิพากษาคดี ตามที่รัฐธรรมนูญรับรองไว้ในมาตรา 188

นอกจากนี้ยังมีปัญหาอีกว่า การนำเรื่องของการลงโทษทางวินัยมาเป็นตัวกำหนด ซึ่งตามพระราชบัญญัติกำหนดระยะเวลาดำเนินงานในกระบวนการยุติธรรม พ.ศ.2565 มาตรา 7 ได้กำหนด ในเรื่องของวินัยอันมาจากเหตุแห่งความล่าช้า การตรวจสอบถ่วงดุลการทำหน้าที่พิจารณาพิพากษาคดีของผู้พิพากษาศาลยุติธรรมเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อน ทั้งต้องให้ความเคารพและคำนึงถึงผลกระทบถึงความเป็น

อิสระในการพิจารณาพิพากษาคดี ซึ่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยให้การรับรองไว้ตามมาตรา 188 อีกทั้งข้าราชการตุลาการยังมีประมวลจริยธรรมข้าราชการตุลาการ เพื่อเป็นแนวประพฤติปฏิบัติอยู่แล้ว หากมีการนำเรื่องของวินัยมาเป็นการกำหนดการใช้อำนาจดุลพินิจในการพิจารณาพิพากษาคดี จะมีลักษณะเป็นการแทรกแซงการพิจารณาพิพากษาของผู้พิพากษาอันนำไปสู่การสูญเสียความยุติธรรมหรือไม่ ซึ่งอาจจะเกิดปัญหาในการใช้ดุลพินิจของผู้พิพากษาในการพิจารณาคดีโดยไม่ละเอียดรอบคอบ เพราะเกรงว่าจะคดีจะไม่แล้วเสร็จตามระยะเวลาที่กำหนดและจะต้องถูกดำเนินการทางวินัยซึ่งเกิดจากมูลเหตุแห่งความล่าช้าซึ่งปัญหาเหล่านี้อาจส่งผลกระทบในการใช้ดุลพินิจในการพิจารณาพิพากษาคดี จนได้มาซึ่งคำพิพากษาที่ไม่เป็นธรรม

จากการศึกษาปัญหาการปัญหาการบังคับใช้พระราชบัญญัติกำหนดระยะเวลาดำเนินงานในกระบวนการยุติธรรม พ.ศ. 2565 ในการบริหารจัดการคดีของศาลยุติธรรม ผู้ศึกษามีข้อเสนอแนะ คือ

1) แก้ไข ระเบียบราชการฝ่ายตุลาการศาลยุติธรรมว่าด้วยการกำหนดระยะเวลาการพิจารณาพิพากษาคดีของศาลยุติธรรม พ.ศ. 2566 ข้อ 5 ส่วนที่ว่าในคดีอาญาที่อยู่ในอำนาจศาลแขวงให้เริ่มนับตั้งแต่วันรับฟ้อง แก้เป็นในคดีอาญาที่อยู่ในอำนาจศาลแขวงกรณีที่มีการได้ส่วนมูลฟ้องให้เริ่มนับตั้งแต่วันที่ศาลประทับฟ้อง เพื่อให้เป็นไปตามเจตนารมณ์ของกฎหมายที่มุ่งเน้นคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชน และลดความเหลื่อมล้ำทางด้านคดี

2) แก้ไข ระเบียบราชการฝ่ายตุลาการศาลยุติธรรมว่าด้วยการกำหนดระยะเวลาการพิจารณาพิพากษาคดีของศาลยุติธรรม พ.ศ. 2566 ข้อ 4 ในส่วนที่ให้อำนาจแก่ผู้รับผิดชอบราชการศาลมีอำนาจในการใช้ดุลพินิจในการพิจารณาว่าคดีใดเป็น คดีจัดการพิเศษ หรือคดีสามัญ แก้ไขโดยตัดอำนาจการใช้ดุลพินิจในการการจำแนกประเภทคดีออก คงเหลือไว้เพียงหลักเกณฑ์ที่ใช้ในการจำแนกคดี เพื่อให้เกิดความเท่าเทียมกันด้านคดี และลดความเหลื่อมล้ำตามเจตนารมณ์ของพระราชบัญญัติกำหนดระยะเวลาดำเนินงานในกระบวนการยุติธรรม พ.ศ. 2565

3) แก้ไข พระราชบัญญัติกำหนดระยะเวลาดำเนินงานในกระบวนการยุติธรรม พ.ศ. 2565 มาตรา 5 ส่วนที่ว่าให้ศาลอยู่ภายใต้บังคับตามพระราชบัญญัตินี้ แก้เป็นให้ศาลอยู่ภายใต้พระราชบัญญัตินี้เฉพาะงานธุรการของศาล ซึ่งมีรวมถึงการพิจารณาพิพากษาคดี หรือแก้ไข ระเบียบราชการฝ่ายตุลาการศาลยุติธรรมว่าด้วยการกำหนดระยะเวลาการพิจารณาพิพากษาคดีของศาลยุติธรรม พ.ศ. 2566 ข้อ 5 โดยเพิ่มกรอบระยะเวลาในการพิจารณาพิพากษาคดี พร้อมทั้งเพิ่มจำนวนผู้พิพากษาให้มากขึ้นให้เหมาะสมกับคดีที่เข้าสู่การพิจารณา

4) แก้ไข พระราชบัญญัติกำหนดระยะเวลาดำเนินงานในกระบวนการยุติธรรม พ.ศ. 2565 มาตรา 7 ส่วนที่ว่าให้ดำเนินการทางวินัยอันเกิดจากเหตุแห่งความล่าช้า โดยเพิ่มข้อยกเว้น มิให้นำมาบังคับใช้กับการพิจารณาพิพากษาคดีของศาล เพื่อมิให้กระทบกับความเป็นอิสระและเป็นกลางในการใช้ดุลพินิจพิจารณาพิพากษาคดี เพื่อให้ได้มาซึ่งความยุติธรรมอย่างแท้จริง จากข้อเสนอแนะ ผู้ศึกษามุ่งประสงค์เพื่อให้เกิดความชัดเจนในการปฏิบัติตามกฎหมาย ด้วยกฎหมายที่มีการคำนึงถึงหลักสิทธิมนุษยชนควบคู่ไปกับ

ประสิทธิภาพของการบังคับใช้ ที่จะต้องพิจารณาถึงสิทธิขั้นพื้นฐานเป็นสำคัญ ทั้งนี้ ภายใต้นโยบายของรัฐ ในการบริหารจัดการ ที่ต้องจัดการให้มีการปกป้องคุ้มครองแก่ประชาชน และด้วยหลักการดังกล่าวกฎหมาย จึงต้องสามารถบังคับใช้ควบคู่ไปกับสังคม ด้วยความชัดเจนอย่างไม่มีข้อสงสัยในการนำไปใช้และต่อตัวผู้ ถูกบังคับใช้ ทั้งต้องไม่มีช่องว่างที่อาจไปกระทบสิทธิประการใดประการหนึ่งของบุคคลอื่นเกินสมควร ส่งผลให้กฎหมายมีความศักดิ์สิทธิ์และอำนวยความยุติธรรมให้กับประชาชนอย่างมีประสิทธิภาพโดย แท้จริง

เอกสารอ้างอิง

ชัยวัฒน์ วงศ์วัฒนศานต์, "หลักนิติธรรม". รวมบทความทางวิชาการเนื่องในโอกาส

ครบรอบ 90 ปีศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2541).

บรรเจิด สิงคะเนติ. หลักพื้นฐานเกี่ยวกับสิทธิเสรีภาพและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์.

พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพมหานคร: วิญญูชน. 2558).

วิษณุ เครืองาม. กฎหมายรัฐธรรมนูญ. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แสงการพิมพ์. 2523).

กมลชัย รัตนสกววงศ์. “ความคิดพื้นฐานเกี่ยวกับดุลพินิจฝ่ายปกครองของประเทศสหพันธ์ สาธารณรัฐ เยอรมัน.” วารสารกฎหมายปกครอง เล่มที่ 8 (2532): หน้า 4-7.

วรพจน์ วิสสุตพิชญ์. “การควบคุมการใช้ดุลพินิจทางปกครองโดยองค์การตุลาการ.” วารสาร

กฎหมายการปกครอง เล่มที่ 8 (2532): หน้า 39-40.

วิรัตน์ พานิชย์พงษ์ “กระบวนการยุติธรรมในระบอบประชาธิปไตย 100 ปี” ในเอกสาร

วิชาการการอบรมหลักสูตร หลักนิติธรรมเพื่อประชาธิปไตย รุ่นที่ 3 วิทยาลัยรัฐธรรมนูญ สำนักงาน ศาลรัฐธรรมนูญ (พฤษภาคม 2558): 1-4.

สุนนทิพย์ จิตสว่าง. “การคุ้มครองสิทธิผู้ต้องขังระหว่างการพิจารณาคดีของศาลยุติธรรม.”

ในศรีปทุมปริทัศน์ ฉบับมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ปีที่ 15. ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม - ธันวาคม 2558): 59 - 61.

สมบัติ พงศ์พิงศกัค. "หลักความเป็นกลางและความรับผิดชอบของผู้พิพากษา".

วารสารทางวิชาการ (27 ธันวาคม 2554), 1-3.

สมยศ เชื้อไทย, “การกระทำทางปกครอง,” วารสารนิติศาสตร์ปีที่ 17, ฉบับที่ 3 (2530):

57-58.

ชลธิชา เกียรติสุข. “การเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมของประชาชนในการดำเนินคดีทางศาล:

ศึกษากรณี การให้ความช่วยเหลือทางด้านทนายความในคดีแพ่งโดยรัฐ.” นิติศาสตร์มหาบัณฑิต คณะนิติศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2554.

เอกบุญ วงศ์สวัสดิ์กุล. “การควบคุมอำนาจดุลพินิจของฝ่ายปกครองโดยศาลไทย,
วิทยานิพนธ์นิติศาสตร์มหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2534.
อภิศักดิ์ พรหมสวัสดิ์. “ความเป็นอิสระของผู้พิพากษา,”(วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต
คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2534.